

СЛОБОДЯНИК Т. М.,
начальник юридичного відділу
(Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського)

УДК 342.25

ПІДСТАВИ, ФОРМИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА САНКЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ І ПОСАДОВИХ ОСІБ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Посадові особи органів місцевого самоврядування можуть притягуватися за корупційні правопорушення до дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності, що тягне за собою настання також конституційно-правової відповідальності.

Ключові слова: посадові особи органів місцевого самоврядування, конституційно-правова відповідальність, санкції.

Должностные лица органов местного самоуправления могут привлекаться за коррупционные правонарушения к дисциплинарной, административной и уголовной ответственности, что влечет за собой наступление и конституционно-правовой ответственности.

Ключевые слова: должностные лица органов местного самоуправления, конституционно-правовая ответственность, санкции.

The officials of the local authorities can be made responsible for corruption offence to disciplinary, administrative and criminal liability that results in the onset of constitutional and legal responsibility.

Key words: officials of the local self-government bodies, constitutional and responsibility, sanctions.

Вступ. Реалізація відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб перед відповідними територіальними громадами за здійснення повноважень щодо вирішення питань місцевого значення передбачається чинними актами законодавства двома способами: через механізм виборчого процесу та шляхом застосування загальних норм цивільної, адміністративної й кримінальної відповідальності [1, с. 36].

Постановка завдання. У статті розглядається конституційно-правова відповідальність, тому підстави й санкції відповідальності відповідають заданій тематиці. Також буде розглянуто співвідношення конституційно-правової та інших видів юридичної відповідальності.

Результати дослідження. Проаналізуємо відповідальність представницьких органів місцевого самоврядування.

Підстави відповідальності ради:

1) прийнято рішення з порушенням Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування» та інших законів, прав і свобод громадян, ігноруючи при цьому вимоги компетентних органів про приведення цих рішень у відповідність до закону;

2) сесії ради не проводяться без поважних причин у строки, встановлені Законом України «Про місцеве самоврядування», або рада не вирішує питання, віднесені до її відання.

Санкції:

1) дострокове позбавлення (зміна) конституційного статусу органу місцевого самоврядування такими шляхами:

а) припинення повноважень достроково за рішенням місцевого референдуму. Порядок проведення місцевого референдуму щодо дострокового припинення повноважень ради раніше визначався Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» [2]. Відповідно до ст. ст. 14 і 15 цього закону право вимоги для проведення місцевого референдуму належить депутатам ради й громадянам України, які постійно проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці та мають право на участь у референдумі. Для початку організації референдуму потрібно або не менше половини голосів депутатів, або підписання вимоги однією десятою частини громадян України [2]. Наразі у зв'язку з прийняттям 06.11.2012 р. Закону України «Про всеукраїнський референдум» Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» втратив чинність. У правовому полі України утворився вакуум щодо питання проведення місцевих референдумів. За даними Міністерства юстиції України з 1991 р. по 2009 р. в Україні було проведено 150 місцевих референдумів, зокрема 50 з питань адміністративно-територіального устрою, 34 – з питань зміни назви населеного пункту, 31 – з інституційних питань, включаючи дострокове припинення повноважень представницьких органів місцевого самоврядування, 13 – з питань благоустрою населених пунктів, 12 – із земельних питань, 10 – з інших питань. Попри високу ймовірність ухвалення популістських рішень і перекладення відповідальності на членів громади за непопулярні рішення інститут місцевого референдуму є прямим і найбільш загальним механізмом прямої демократії. На сьогодні у Верховній Раді України зареєстровано законопроект № 7082 про місцевий референдум. Його було ухвалено в першому читанні ще в квітні 2011 р., наразі готують до другого читання;

б) призначення позачергових виборів сільської, селищної, міської, районної в місті, районної, обласної ради Верховною Радою України. Порядок призначення й проведення регулюється Законом України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». Відповідно до ч. 3 ст. 2 цього закону вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад проводяться за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою, за якою половина від кількості депутатів (загального складу) відповідної ради обирається за виборчими списками кандидатів у депутати від місцевих організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, а інша частина обирається за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється територія [3]. На сучасному етапі широко дискутується питання щодо проведення місцевих виборів за мажоритарною або за пропорційною виборчою системою. Асоціація міст України заявляє, що запровадження пропорційної виборчої системи неминуче призведе до погіршення якісного складу депутатського корпусу місцевих рад та їх голів, оскільки першочергового значення набувають не професійні й особисті якості кандидата, а його партійна належність. На думку інших учених, існуюча за радянських часів мажоритарна виборча система не може забезпечити якісний рівень депутатського корпусу, оскільки населення, як правило, віддає голоси керівникам підприємств, працівникам органів виконавчої влади, які, на переконання жителів, зможуть вирішувати їхні проблеми. Розвиток певної територіальної громади їх не цікавить. Така тенденція є загрозливою. Дійсно, за партійними списками може пройти багато випадкових людей, депутатів, не обізнаних із муніципальною роботою, у зв'язку із чим зросла загроза сумнівних рішень. Проте чітка фракційна побудова органів місцевого самоврядування обумовила необхідність для міського голови та виконкому оволодіння майстерністю політичного маневрування, а місцеві ради зробила більш відкритими й доступними для виборців, а отже, і більш відповідальними [4, с. 53–57];

2) визнання недійсним юридично значущого результату (анулювання юридичних результатів тих чи інших конституційно-правових та муніципально-правових дій), яке виділяє як санкцію В.Ф. Погорілко. Ця санкція зустрічається у сфері відносин під час виборів депутатів або виборних посадових осіб місцевого самоврядування (скасування результатів голосування, визнання виборів недійсними, касація повноважень депутатів тощо) [5, с. 574]. Так, відповідно до ст. 73 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [3] дільнична виборча комісія приймає рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним у разі встановлення нею порушень вимог закону, внаслідок яких неможливо достовірно встановити результати волевиявлення виборців, і наведено три підстави. Референдум як юридично значущий факт може згідно з ч. 8 ст. 41 Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» [2] вважатися таким, що не відбувся, якщо в ньому взяло участь менше половини громадян, внесених до списків для голосування, а за ст. 43 цього закону, якщо під час проведення місцевого референдуму було допущено грубі порушення законодавства про референдуми, відповідна місцева рада в 15-денний строк може призначити повторний місцевий референдум на всій території відповідної адміністративно-територіальної одиниці або її частини;

3) ліквідація конституційного порушення, зокрема визнання неконституційними актів або їх окремих положень, зупинення дії актів органів і посадових осіб місцевого самоврядування та органів і посадових осіб державної влади. Так, відповідно до п. 4 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» рішення сільської, селищної, міської ради в п'ятиденний строк із моменту його прийняття може бути зупинене сільським, селищним, міським головою і внесене на повторний розгляд відповідної ради з обґрунтуванням зауважень; згідно з п. 7 ст. 59 цього закону в разі незгоди сільського, селищного, міського голови (голови районної в місті ради) з рішенням виконавчого комітету ради він може зупинити дію цього рішення своїм розпорядженням і внести це питання на розгляд відповідної ради; за п. 9 ст. 59 згаданого закону рішення виконавчого комітету ради з питань, віднесених до власної компетенції виконавчих органів ради, можуть бути скасовані відповідною радою; за п. 10 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції або законам України визнаються незаконними в судовому порядку. Таке положення містить і ст. 144 Конституції України, про що йшлося раніше.

Сільський, селищний, міський голова в існуючому механізмі взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування є свого роду не лише «медіатором», а й своєрідним «заручником», оскільки членів територіальної громади доволі часто не цікавить питання про те, до чієї компетенції належить вирішення того або іншого питання та який орган відповідає за вирішення тієї чи іншої проблеми. Винуватцем у невирішенні тих або інших питань місцевого значення в більшості випадків вважають сільського, селищного, міського голову [4, с. 47].

Сільський, селищний, міський голова в межах своїх повноважень може видавати розпорядження, що оформлюються у вигляді правозастосовних актів, за які він відповідає безпосередньо. З іншого боку, він також бере достатньо активну участь у процесі розробки й ухвалення нормативних актів представницьким органом територіальної громади. Тому можливою є ситуація, коли місцевий голова, який головує на сесійних засіданнях ради і має в її складі більшість своїх прихильників, може створити таку систему прийняття рішень ради, що всі його інтереси й прагнення оформлюватимуться у вигляді рішень цього представницького органу. За такої системи фактично буде неможливо визначити суб'єкта, який відповідатиме за прийняття конкретного неправомірного рішення та нестиме адміністративно-правову, цивільно-правову або кримінально-правову відповідальність за його негативні наслідки. Однак щодо таких рішень достатньо оперативно й ефективно діють органи прокуратури шляхом винесення протестів. Знач-

ної ж актуальності й проблематичності набуває ситуація, коли місцевий голова відмовляється виконувати судові рішення, посилаючись на те, що рішення з подібних питань відповідно до статуту територіальної громади (якщо такий є) повинне бути прийняте у формі локального правового акта, який видається виключно місцевим представницьким органом [4, с. 48].

Підстави відповідальності депутатів:

- 1) порушення депутатом місцевої ради положень Конституції та законів України, що встановлено судом [6];
- 2) пропуск депутатом місцевої ради протягом року більше половини пленарних засідань ради або засідань постійної комісії, невиконання ним без поважних причин рішень і доручень ради та її органів;
- 3) невідповідність практичної діяльності депутата місцевої ради основним принципам і положенням його передвиборної програми [6].

Санкції:

1) відкликання виборцями обраного ними депутата місцевої ради. Таке положення регламентовано Законом України «Про статус депутатів місцевих рад». Призначення цієї міри – організуючо-превентивне: депутат зобов'язаний певним чином виконувати свої обов'язки, інакше його можуть відкликати. Саме відкликання, поза сумнівом, – це негативна оцінка поведінки депутата. Згідно із законодавством України повноваження депутата місцевої ради припиняються достроково в разі відкликання депутата виборцями в установленому порядку (п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад»). Закріплення цієї санкції обумовлюється тим, що у своїй діяльності депутат несе відповідальність насамперед перед виборцями. Він зобов'язаний підтримувати постійний зв'язок зі своїми виборцями, систематично, не рідше одного разу на місяць, вести особистий прийом громадян, звітувати (не рідше одного разу на рік) про свою роботу перед територіальною громадою на зборах виборців за місцем їх трудової діяльності чи проживання;

2) дострокове припинення повноважень депутата за рішенням представницького органу. Ця санкція може застосовуватися у зв'язку з набранням чинності обвинувальним вироком суду, за яким депутата засуджено до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (п. 1 ч. 2 ст. 5 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад»). Головне в такому випадку полягає в тому, що депутат, здійснивши злочин, втрачає саме право продовжувати здійснення депутатських повноважень. Він порушує одночасно і кримінальний закон, і норму муніципального права, яка зобов'язує депутата у своїй діяльності керуватися Конституцією України та чинним законодавством. Тому депутат несе подвійну відповідальність: і як депутат (позбавлення мандату), і як фізична особа (кримінальне покарання).

Далі проаналізуємо відповідальність посадових осіб місцевого самоврядування.

Підстави відповідальності голови ради відповідно до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»:

- 1) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 2) набрання законної сили рішенням суду про притягнення його до адміністративної відповідальності за корупційне правопорушення;
- 3) порушення ним вимог щодо обмеження сумісності його діяльності з іншою роботою (діяльністю);
- 4) порушення Конституції або законів України, прав і свобод громадян, незабезпечення здійснення наданих йому повноважень.

Санкції: дострокове позбавлення (зміна) конституційного статусу органу місцевого самоврядування такими шляхами:

- а) припинення повноважень достроково за рішенням місцевого референдуму;
- б) призначення позачергових виборів.

Відповідно до чинного законодавства сільський, селищний, міський голова персонально відповідає за свої дії перед територіальною громадою (ст. 75 Закону України «Про місцеве самоврядування»), державою (ст. 76 Закону України «Про місцеве самоврядування»), юридичними й фізичними особами (ст. 77 Закону України «Про місцеве самоврядування») [7]. При цьому він може нести дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність. Однак не слід забувати й про політичну відповідальність, яка виражається в добровільній відставці голови. Проте соціальна практика показує, що ефективність юридичної й політичної відповідальності місцевих голів залишається достатньо низькою, що обумовлюється насамперед недостатнім рівнем їх правової та політичної культури [8, с. 10–11]. У цьому контексті слід сказати, що політична культура характеризує насамперед можливості місцевого голови в політичній та управлінській діяльності. Вона, за визначенням деяких учених, у широкому розумінні, як і духовність, «формується соціальним середовищем, суспільством, його ціннісними установками, принципами та нормами, є показником розвитку громадянського суспільства, його сутнісною характеристикою, яка визначається закріпленими в Конституції України правами і свободами громадян, законністю, рівнем правопорядку, станом правосуддя, пошаною до особи» [9, с. 70]. Місцевий голова як головна посадова особа територіальної громади повинен завжди пам'ятати, що він знаходиться на службі не лише в конкретній територіальній громаді, а й у локальному соціумі, тому як представник управлінської еліти повинен бути носієм високих загальнолюдських цінностей [4, с. 49].

Підстава відповідальності посадових осіб (у тому числі голови ради): матеріальна шкода, завдана територіальній громаді незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадових осіб місцевого самоврядування під час здійснення ними своїх повноважень.

Санкції: відшкодування матеріальної шкоди за рахунок місцевого бюджету. Так, відповідно до ст. 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» шкода, заподіяна юридичним і фізичним особам у результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування, відшкодовується за рахунок коштів місцевого бюджету, а в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності посадових осіб місцевого самоврядування – за рахунок їх власних коштів у порядку, встановленому законом. Розглядаючи співвідношення дисциплінарної й матеріальної відповідальності з конституційно-правовою відповідальністю, необхідно відзначити, що суб'єктами дисциплінарної та матеріальної відповідальності є особи, які знаходяться в трудових відносинах з установами, підприємствами, організаціями незалежно від форм власності. Службовці органів місцевого самоврядування, які працюють за трудовим договором, можуть бути піддані дисциплінарній і матеріальній відповідальності в порядку, передбаченому Кодексом законів про працю України та Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування». Підставою притягнення до дисциплінарної відповідальності службовців місцевого самоврядування є здійснення дисциплінарного проступку (невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків), до матеріальної – спричинення майнової шкоди відповідній установі [10]. Заходи дисциплінарно-правової відповідальності полягають у можливості застосування догани або в припиненні служби службовцем місцевого самоврядування в порядку, визначеному трудовим законодавством. Матеріальна відповідальність полягає у відшкодуванні збитків (наприклад, унаслідок втрати, пошкодження майна тощо). Для виборних посадових осіб місцевого самоврядування «працедавцем» є населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Відповідно, до дисциплінарної або матеріальної відповідальності вони не можуть бути притягнуті. У разі спричинення майнової шкоди мова може йти виключно про цивільно-правову відповідальність [11; 12; 13, с. 77].

Таким чином, у контексті всього зазначеного доцільним є якнайскоріше прийняття законопроекту «Про місцеві референдуми». Проте, незважаючи на терміновість ухвалення цього законопроекту, є недоліки, які треба виправити, а саме:

- законодавчо закріпити можливість зміни форми запитання/проекту рішення, запропонованого на референдумі, якщо воно не відповідає вимогам закону;
- встановити ліміт на кількість питань, винесених на референдум (максимум п'ять);
- передбачити право бути суб'єктом місцевого референдуму громадським організаціям, партійним осередкам, органам місцевого самоврядування;
- передбачити рівні умови прибічникам питання, винесеного на референдум, та їхнім супротивникам (рівний доступ до ефірного часу, площі в газетах тощо);
- не проводити місцевий референдум за 6 місяців до виборів та впродовж 6 місяців після них;
- не вилучати органи місцевого самоврядування з агітаційної діяльності. Рада може ухвалювати рішення та висловлювати своє ставлення до того чи іншого питання.

Окрім прийняття нового законопроекту, важливим є внесення до чинного профільного законодавства про місцеве самоврядування процедури розпуску представницького органу та механізму усунення сільського, селищного, міського голови з посади, особливо у випадку, якщо протизаконний акт не був скасований місцевим головою або представницьким місцевим органом та заподіяв визнані судом порушення прав і свобод людини й громадянина або іншої шкоди [4, с. 49].

Також посадові особи органів місцевого самоврядування можуть притягуватися за корупційні правопорушення до дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності, що тягне за собою настання й конституційно-правової. Так, відповідно до ч. 2 ст. 22 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» дострокове припинення повноважень особи на виборній посаді, припинення повноважень посадової особи на посаді у зв'язку з притягненням до відповідальності за корупційне правопорушення, а також відсторонення такої особи від виконання службових повноважень у випадках, передбачених ч. 1 цієї статті (особа, щодо якої винесено постанову про притягнення як обвинуваченої у вчиненні злочину у сфері службової діяльності), здійснюється з урахуванням особливостей, визначених Конституцією та законами України [14].

Цікавим є зв'язок конституційно-правової та кримінальної відповідальності. Слід зазначити, що серед видів покарань, передбачених ст. 51 Кримінального кодексу України, визначено позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Цей вид покарання дещо подібний до відкликання депутатів місцевих рад територіальною громадою. По-перше, і позбавлення права обіймати певні посади, і відкликання виборної особи територіальною громадою призводять до дострокового припинення повноважень відповідної особи; по-друге, ці заходи не призводять до заборони посідати інші посади. Проте якщо позбавлення права обіймати певні посади, у тому числі в органах місцевого самоврядування, може використовуватися і як основний, і як додатковий вид покарання (ст. 52 Кримінального кодексу України), то відкликання може бути лише основним заходом конституційно-правової відповідальності. Крім того, позбавлення права обіймати певні посади в органах місцевого самоврядування має тривалий термін дії: від одного до п'яти років. Застосування відкликання до депутата є одноразовим заходом і не позбавляє його права балотуватися вже на наступних виборах [15; 16, с. 14].

Однак пов'язувати сьогодні настання названої відповідальності лише з державним примусом означає звужувати саме поняття юридичної відповідальності в сучасних умовах розвитку місцевого самоврядування [17, с. 187]. Адже норми, які її передбачають, містяться практично в кожному статуті територіальних громад. Такий статут, як вважають деякі вчені, повинен містити «умови та види відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування» [18, с. 46]. Проте якщо проаналізувати статuti українських територіальних громад, то майже всі вони в пунктах, що стосуються відповідальності та її підстав, дублюють Конституцію України й чинне законодавство. Лише в статуті Кременчука є певні уточнення з приводу підстав відповідальності міського го-

лови: «Міський голова несе персональну відповідальність щодо кадрового забезпечення апаратів ради та її виконкому, додержання процедур проходження служби в органах місцевого самоврядування міста, у тому числі що стосується призначення й звільнення з посад, а також забезпечення атестації посадових осіб місцевого самоврядування, які працюють в апаратах міської ради та її виконавчих органів» [19; 20].

Щодо статутів територіальних громад, то, по-перше, на законодавчому рівні повинна бути визнана обов'язковість статуту, насамперед з огляду на те, що його прийняття дасть можливість ліквідувати наявні прогалини в правовій регламентації питань організації місцевого самоврядування в Україні. Зокрема, статут певною мірою сприятиме процесу формування територіальної громади, тобто спільноти людей-мешканців населеного пункту, об'єднаних необхідністю вирішення спільних питань. По-друге, з огляду на те, що статут територіальної громади є складним нормативно-правовим актом, вважаємо, що до його розробки повинні залучатися насамперед науковці – спеціалісти в галузі місцевого самоврядування. Це зумовлюється комплексним характером правових відносин (організаційних, соціально-економічних, бюджетно-фінансових, культурних тощо), які мають (потенційно можуть) бути врегульовані в статуті. А також повинні залучатися представники місцевого населення (депутати місцевих рад; члени територіальної громади, які не лише добре знають специфіку місцевого життя, історичні, культурні, етнонаціональні особливості та традиції своєї територіальної громади, а й мають необхідну освіту – юридичну, економічну, соціологічну тощо). По-третє, відповідно до ч. 3 ст. 24 закону, що встановлює перелік правових актів, якими мають керуватися у своїй діяльності органи місцевого самоврядування, статут територіальної громади не згадується. Таким чином, його реєстрація в органах Міністерства юстиції України надає не досить чіткі підстави для діяльності територіальної громади згідно з власним статутом [21].

Важливою ознакою статуту є його самодостатність. Це означає, що за можливості він повинен включати всі норми, які необхідні в практиці місцевого самоврядування. Тому в статуті слід конкретизувати основні законодавчі норми, які мають відношення до самоврядування, а за виняткової необхідності й цитувати власне статті законів, щоб той, хто звертається до тексту статуту, не був змушений займатися пошуком інших нормативних актів. Водночас статут не повинен бути перевантаженим нормативним матеріалом, перетворюватися на звід усіх норм про місцеве самоврядування [21].

Тому статут територіальної громади має бути достатньо стабільним, тобто не змінюватися впродовж тривалого часу, що певним чином сприяло би стабільності соціальних взаємодій на території. Це має забезпечуватися відповідною процедурою внесення доповнень і поправок, зафіксованою в тексті документа. Важливою вимогою до статуту є наявність у ньому механізмів реалізації його положень і норм, а також положень і норм законодавства України. У статуті повинні міститися чіткі норми прямої дії.

Висновки. Таким чином, на наш погляд, затвердження статуту територіальної громади є «додатковим» чинником і гарантією визнання територіальної громади. Статут має суттєве кодифікаційне значення. Законодавство, яке регламентує діяльність суб'єктів місцевого самоврядування, є достатньо масштабним і далеко не завжди доступним для неспеціалістів. Тому над вирішенням цієї проблеми потрібно багато працювати.

Список використаних джерел:

1. Кампо В.І. Дві системи місцевої влади: взаємодія, а не протистояння! / В.І. Кампо // Місцеве самоврядування. – 1998. – № 1–2(9). – С. 35–38.
2. Про всеукраїнський та місцеві референдуми : Закон України від 03.07.1991 р. (поточна редакція від 10.08.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
3. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 10.07.2010 р. (поточна

редакція від 13.06.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.

4. Шаповал В.Д. Конституційно-правовий статус сільського, селищного, міського голови в Україні : [монографія] / В.Д. Шаповал. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. – 156 с.

5. Погорілко В.Ф. Муніципальне право України / В.Ф. Погоріло. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.

6. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11.07.2002 р. (поточна редакція від 13.06.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.

7. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21.05.1997 р. (поточна редакція від 07.10.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.

8. Бальцій Ю.Ю. Правовий статус міського голови в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / Ю.Ю. Бальцій. – К., 2006. – 210 с.

9. Нижник Н.Р. Політична культура державних службовців / Н.Р. Нижник // Етика поведінки державних службовців під час виборів. – К. : 1999. – С. 69–76.

10. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 р. (поточна редакція від 10.08.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.

11. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (поточна редакція від 09.12.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.

12. Пилипишин П.Б. Співвідношення конституційно правової відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування з іншими видами юридичної відповідальності / П.Б. Пилипишин // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 1(9).

13. Чурсін В.П. Форми забезпечення відповідальності органі місцевого самоврядування / В.П. Чурсін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>.

14. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07.04.2011 р. (поточна редакція від 12.08.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.

15. Яцук В.А. Стан реалізації відповідальності в діяльності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб / В.А. Яцук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-1/doc/2/30.pdf>.

16. Грицяк І.А. Правові та організаційні проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / І.А. Грицяк ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького АПрН України. – К., 1993. – 20 с.

17. Батанов О.В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування / О.В. Батанов. – К., 2001. – 260 с.

18. Долженков О.В. Відповідальність муніципальних службовців як найважливіший інститут в муніципальному праві України / О.В. Долженков, О.О. Мучник // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1999. – № 4. – С. 46.

19. Статут територіальної громади міста Комсомольська : прийнятий 22 сесією міської ради 5 скликання 20.03.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.komsomolsk-rada.gov.ua>.

20. Статут територіальної громади міста Кременчука : затверджений рішенням 18 сесії Полтавського обласного Кременчуцької міської ради управління юстиції 4 скликання від 09.12. 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kremen.gov.ua>.

21. Батанов О.В. Питання розробки та прийняття статуту територіальної громади / О.В. Батанов // Юридичний журнал. – 2004. – № 3.

